

БАРАБАШ Т.М.

к.ю.н., доцент, зав. сектором кодифікаційних робіт Інституту законодавства Верховної Ради України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДІЄВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

З прийняттям нового кодифікованого акта у сфері кримінального судочинства і перебігом понад річного терміну набуття ним чинності, дискусії щодо доцільності його окремих положень, а подекуди й КПК в цілому, не припиняються. Проблемні питання застосування КПК України обговорюються на десятках семінарів, круглих столах, конференціях, під час нарад і спільних заходів відповідних державних відомств, європейських експертів. Видано безліч нормативно-правових актів відомчого характеру (наказів, інструкцій, роз'яснень) як стосовно здійснення кримінального провадження, так і окремих його процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень.

Нині в Україні для всіх установ, діяльність яких пов'язана з кримінальною процесуальною сферою, звітність щодо застосування положень чинного КПК (місячна, квартальна, річна) знаходиться на першому плані. За дорученням Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності щодо реалізації заходів, спрямованих на вивчення положень нового КПК України та переведення відповідних державних органів для роботи в нових умовах, виконання Прикінцевих і Перехідних положень КПК України та вимог Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України” (лист від 23.07.2012 р. № 04-19/5-1611), усі визначені державні органи і служби розробили певну систему заходів та прозвітувались про їх виконання (МВС України, Генеральна прокуратура України, Державна судова адміністрація України, Державна пенітенціарна служба України, СБУ, Державна митна служба України, Державна податкова служба України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державна служба фінансового моніторингу та ін.).

Разом з тим, незважаючи на схвальні відгуки щодо реформи кримінальної юстиції в Україні міжнародної спільноти, визнання нового КПК більшістю вітчизняних вчених і практиків „прогресивним кроком вперед”, перейняття українського досвіду сусідніми державами, існування проблем в реалізації його положень констатується як факт у багатьох наукових публікаціях і виступах, проходить червоною лінією під час висновків різного роду зібрань за цією тематикою.

Нині звітність правоохоронних і судових органів, зазвичай, відображає їх готовність до нових умов здійснення кримінального провадження, пристосовуваність до новацій КПК, незважаючи на окремі неузгодженості та розбіжності, що пояснюються неможливістю створення ідеального законодавчого акта у цій сфері. Загальна маса критичних зауважень простежується у висловлюваннях адвокатів, законопроектах парламентаріїв. Вчені, здебільшого, вказують на теоретико-методологічні основи проблем кримінальної процесуальної науки і пропонують удосконалення конкретних правових норм. При цьому, відмічається позитивна тенденція до гуманізації кримінальної юстиції. Серед головних чинників, які є перешкодою для належного імплементації положень нового КПК на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності (10.01.2013 р.), названі 1) відсутність в Україні незалежної судової влади та 2) не реформована всупереч міжнародним зобов'язанням система прокуратури України.

Проблеми, які піднімаються у законотворчій роботі, стосуються: скасування відеоконференцій; виключення положень про визнання доказами показань з чужих слів; зупинення дії положень, що регулюють застосування електронних засобів контролю; об'єднання справ в одне провадження; адвокатської мантиї; удосконалення процедури конфіскації; суду присяжних; повноважень ВСУ; проведення слідчих (розшукових) дій; доповнення КПК положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні); проведення допиту із використанням відеозапису з обов'язковою архівацією даних; вручення копії протоколу обшуку; удосконалення провадження за нововиявленими обставинами; повернення до стадії порушення кримінального провадження та ін.

При цьому, варто зауважити, що відкрито „вороже ставлення” до КПК України з категоричними вимогами про скасування в цілому (наприклад, законопроект № 1212) або окремих його положень-новел (законопроекти № 2112, № 2305), твердження про невідповідність цього кодифікованого акта міжнародним стандартам (законопроект № 2270), що спостерігались на початку набуття ним законної сили, помітно змінились на раціонально-оптимальні підходи у пропозиціях про внесення змін і доповнень до КПК (наприклад, законопроекти № 2112а, № 2521, № 2914 та ін.).

Аналітичний аналіз звітів МВС України, Генеральної прокуратури, Державної судової адміністрації, Державної пенітенціарної служби України за 2013 рік, даних моніторингового звіту Центру політико-

правових реформ щодо реалізації положень КПК України, дозволяє констатувати наявність таких практичних проблем: 1) довільна діяльність працівників міліції у прийнятті заяв і повідомлень про злочини, у поновленні закритих кримінальних справ, що створює бар'єри для їх вчасної реєстрації і свідчить про вибірковий підхід; 2) досить часте застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів (з можливістю їх вилучення); 3) оформлення проведення допитів осіб за правилами КПК України 1960 року (зокрема, розробка МВС бланків протоколів, інших процесуальних актів за старими зразками); 4) надсилання слідчими без ухвали слідчого судді запитів до юридичних осіб з вимогою надати ту чи іншу інформацію; 5) обмеження прав сторони захисту шляхом порушення вимог ст.ст. 12, 15, 16, 20, 21, ч. 4 ст. 291, ч. 3 ст. 315 КПК; 6) недоліки в організації діяльності судів (відсутність постійного чергування слідчих суддів, недостатня кількість суддів); 6) велике навантаження на слідчих; 7) не ініціативність прокурорів.

На нашу думку, чинники, що заважають реалізації положень КПК України, поділяються на об'єктивні і суб'єктивні. Першим сприяють проблеми: а) організаційно-правового характеру, до яких відносяться: недостатній рівень фінансування і матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів і судів (в т.ч. для використання відеоконференції, електронних засобів контролю), системи безоплатної правової допомоги; кадрова неукомплектованість вказаних суб'єктів, що призводить до надмірного навантаження на слідчих і суддів і як наслідок, до відсутності у них можливості відвідувати навчальні семінари, предметно вивчати новели кримінального провадження, проходити тестування на знання положень КПК тощо; низька професійна якість спеціалізації слідчих, суддів, прокурорів щодо справ неповнолітніх; б) нормативно-правового характеру: недостатній „зворотній зв'язок” між положеннями КПК і КК України (положення кримінального процесуального закону не забезпечують належного процесуального порядку реалізації (застосування) відповідних положень КК, наприклад: положення ч. 5 ст. 74 КК не відображаються у ст. 374 КПК; і навпаки: положення щодо кримінальних правопорушень, кримінальних проступків є не дієвими, зважаючи на відсутність матеріальних норм); відсутність законодавчих актів, що регулюють правовий статус Національного бюро розслідувань, прокуратури (концептуальне вирішення питання щодо її функцій), розмежування злочинів і кримінальних проступків, слідчих і розшукових дій.

Суб'єктивні чинники, найвагоміші, на наш погляд, оскільки пов'язані з „людським фактором”. Це, зокрема викривлена правосвідомість, неспроможність ментально змінити підходи під час прийняття процесуальних рішень й чітко дотримуватися норм КПК; наявність корпоративних інтересів між правоохоронною і судовою системою, невикорінність обвинувального ухилу і сприйняття сторони захисту як „особистого супротивника”, що виражається в цілеспрямованому перешкоджанні адвокатам у здійсненні їх професійних обов'язків, порушеннях порядку проведення досудового розслідування, зловживаннях тими правами, що належать їм як стороні обвинувачення та простою халатністю при виконанні своїх повноважень; неготовність багатьох слідчих суддів, на яких покладено функцію контролю над дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, реально здійснювати цей контроль, а суддів – постановляти виправдувальні вироки.

Але основна реальна проблема полягає у викривленнях законодавчо закріплених положень КПК підзаконними нормативно-правовими актами, які масово видаються органами внутрішніх справ, прокуратури, вищими судовими інстанціями у виді наказів, інструкцій, розпоряджень, листів, в яких ніби-то роз'яснюється алгоритм дій підвідомчих їм суб'єктів (майже по кожній статті КПК існують відповідні тлумачення). Так, наприклад, Наказом Генерального прокурора України за дев'ять днів до набрання чинності новим КПК України внесені зміни до виданого Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань (наказ № 69 від 17.08.2012 р.), якими фактично всупереч вимогам КПК надано право правоохоронним органам протягом семи днів проводити перевірку заяви до внесення її до Реєстру. Аналогічна ситуація з Інформаційними листами Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (наприклад, листи: № 223-1430/0/4-12 від 03.10.2012 р., № 223-1446/0/4-12 від 05.10.2012 р., № 1640 від 09.11.2012 р.), які подекуди суперечать КПК України.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що більшість новел кримінального процесуального закону відповідають міжнародній практиці і доцільність їх існування у вітчизняному кримінальному провадженні є питанням правильного правозастосування, консолідації зусиль правоохоронних, судових і правозахисних органів. Очікування змін ментальності, кадрової еволюції й інших трансформацій, про які найчастіше згадують критики положень КПК України, раціонально лише на підставі оновленої законодавчої бази.